

ORZECZNICTWO TRYBUNAŁU KONSTYTUCYJNEGO ZBIÓR URZĘDOWY

Seria A

Warszawa, dnia 21 sierpnia 2025 r.

Pozycja 83

WYROK

z dnia 23 lipca 2025 r.

Sygn. akt SK 110/23

W imieniu Rzeczypospolitej Polskiej

Trybunał Konstytucyjny w składzie:

Bogdan Świączkowski – przewodniczący
Stanisław Piotrowicz
Wojciech Sych – sprawozdawca
Michał Warciński
Jarosław Wyrembak,

protokolant: Agnieszka Krawczyk,

po rozpoznaniu, z udziałem skarżącej, na rozprawie w dniu 23 lipca 2025 r., skargi konstytucyjnej M.W. o zbadanie zgodności:

art. 38 ust. 1 w związku z art. 39 ust. 1, 2 i 3 ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. Nr 111, poz. 535, ze zm.) „w zakresie, w jakim umożliwia orzeczenie [s]ądu opiekuńczego o przyjęciu do domu pomocy społecznej osoby bez jej zgody”, z art. 30, art. 47 w związku z art. 31 ust. 1, 2 i 3 Konstytucji,

o r z e k a:

Art. 39 ust. 1 w związku z art. 38 ust. 1 ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. z 2024 r. poz. 917) w zakresie, w jakim umożliwia orzeczenie przez sąd opiekuńczy o przyjęciu do domu pomocy społecznej osoby bez jej zgody, jest zgodny z art. 30 i art. 41 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

Ponadto p o s t a n a w i a:

umorzyć postępowanie w pozostałym zakresie.

Orzeczenie zapadło jednogłośnie.

UZASADNIENIE

I

1. W skardze konstytucyjnej z 1 marca 2023 r. M.W. (dalej: skarżąca) wystąpiła o zbadanie zgodności art. 38 ust. 1 w związku z art. 39 ust. 1, 2 i 3 ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. Nr 111, poz. 535, ze zm.; dalej: u.o.z.p.) „w zakresie, w jakim umożliwia orzeczenie [s]ądu opiekuńczego o przyjęciu do domu pomocy społecznej osoby bez jej zgody”, z art. 30, art. 47 w związku z art. 31 ust. 1, 2 i 3 Konstytucji.

1.1. Skarga została sformułowana w związku z następującym stanem faktycznym:

Postanowieniem z 10 czerwca 2022 r., na podstawie wniosków Ośrodka Pomocy Społecznej w C. oraz Szpitala Powiatowego w C., Sąd Rejonowy w C. stwierdził potrzebę umieszczenia skarżącej w domu pomocy społecznej dla osób z zaburzeniami psychicznymi bez jej zgody. Apelacja skarżącej od tego postanowienia została oddalona postanowieniem Sądu Okręgowego w K. z 23 września 2022 r. Skarżąca nie wniosła nadzwyczajnego środka zaskarżenia na to postanowienie i wskazała je jako ostateczne orzeczenie o prawach i wolnościach konstytucyjnych w rozumieniu art. 79 ust. 1 Konstytucji.

1.2. W ocenie skarżącej, zakwestionowane przepisy u.o.z.p., stanowiące podstawę przymusowego umieszczenia jej w domu pomocy społecznej bez jej zgody, naruszyły jej wolność, stanowiącą jeden z fundamentów porządku konstytucyjnego, będącą „wartością nadrzędną, skoncentrowaną na prawach człowieka, jego godności, aktywności oraz indywidualizmie we wszystkich przejawach funkcjonowania” (skarga, s. 3). Wolność człowieka podlega wzmożonej ochronie prawnej, która gwarantowana jest w art. 30, art. 41 ust. 1, art. 47 w związku z art. 31 ust. 1, 2 i 3 Konstytucji. Konstytucja wymaga zachowania dokładnej regulacji ustawowej przesłanek pozbawienia i ograniczenia wolności osobistej człowieka. W ocenie skarżącej, „[r]egulację ustawową w zakresie przymusowego pozbawienia wolności winna zatem cechować dale[ko] idąca szczegółowość, której w ustawie o ochronie zdrowia psychiczne[go] (...) brakuje” (*ibidem*). Uzasadniając to stwierdzenie, skarżąca zarzuciła, że w u.o.z.p. nie wyszczególniono – poza przeprowadzeniem i oceną opinii biegłych – w jaki dokładnie sposób sąd ma badać podstawy umieszczania osoby bez jej zgody w domu pomocy społecznej, zwłaszcza okoliczności, że wskutek choroby psychicznej lub upośledzenia umysłowego osoba, której dotyczy wnioski, nie jest zdolna do zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych i nie ma możliwości korzystania z opieki innych osób oraz potrzebuje stałej opieki i pielęgnacji, lecz nie wymaga leczenia szpitalnego, a także zagraża swojemu życiu. Brak szczegółowej regulacji rodzi ryzyko dowolności w zakresie ustalania przez sądy wskazanych przesłanek, co może skutkować bezpodstawnym umieszczeniem danej osoby bez jej zgody w domu pomocy społecznej, a w konsekwencji – naruszeniem wolności osobistej człowieka. Skarżąca argumentowała także, iż opinie biegłych, na których opiera swe rozstrzygnięcie sąd, „są często niezgodne z rzeczywistością” (skarga, s. 5), ona zaś „jest obecnie przetrzymywana w domu pomocy społecznej bez zgody, głównie z powodu (...) negatywnych opinii biegłych, z którymi (...) w zupełności się nie zgadza” (skarga, s. 6).

Konkludując, skarżąca stwierdziła, że „tryb postępowania w przedmiocie orzeczenia o przyjęciu do domu pomocy społecznej osoby bez jej zgody, winien być (...) bardziej uszczegółowiony, a mianowicie zawierać procedury, które dokładniej zbadają stan zdrowia i egzystowania danej osoby, a finalnie uniemożliwią [s]ądom orzekającym w sprawie dokonania ewentualnych pomyłek i osadzenia w domach pomocy społecznej osób, które nie spełniają ku temu przesłanek” (*ibidem*).

2. W postanowieniu z 29 listopada 2023 r., sygn. Ts 58/23 (OTK ZU B/2024, poz. 13), po uprzednim wezwaniu skarżącej do usunięcia braków formalnych, Trybunał Konstytucyjny nadał skardze konstytucyjnej dalszy bieg.

3. W piśmie z 12 stycznia 2024 r. Rzecznik Praw Obywatelskich poinformował, że nie zgłasza udziału w postępowaniu.

4. W piśmie z 13 marca 2025 r. Prokurator Generalny poinformował, że „brak jest uzasadnienia do przedstawienia przez Prokuratora Generalnego stanowiska w sprawie”.

5. Do dnia wydania wyroku w niniejszej sprawie prawidłowo powiadomiony o obowiązku przedstawienia stanowiska uczestnik postępowania – Sejm – nie zajął stanowiska w sprawie.

II

Na rozprawę 23 lipca 2025 r. stawili się pełnomocnik skarżącej, który podtrzymał skargę konstytucyjną. Nie stawili się prawidłowo powiadomieni uczestnicy postępowania – Sejm i Prokurator Generalny.

Po pytaniach składu orzekającego Trybunał uznał sprawę za dostatecznie wyjaśnioną do wydania orzeczenia i udał się na naradę.

III

Trybunał Konstytucyjny zważył, co następuje:

1. Uwaga wstępna.

W sprawach inicjowanych skargą konstytucyjną na każdym etapie – aż do wydania orzeczenia kończącego postępowanie – Trybunał Konstytucyjny bada, czy nie zachodzi którakolwiek z ujemnych przesłanek procesowych, pociągająca za sobą obligatoryjne umorzenie postępowania. Dotyczy to wszelkich kwestii wstępnych, jak również przesłanek formalnych, wspólnych dla kontroli inicjowanej w trybie skargi konstytucyjnej, wniosku lub pytania prawnego. Merytoryczne rozpoznanie zarzutów sformułowanych w skardze konstytucyjnej jest uzależnione od spełnienia wszystkich warunków jej dopuszczalności (zob. np. postanowienie TK z 1 marca 2010 r., sygn. SK 29/08, OTK ZU nr 3/A/2010, poz. 29 i powołane tam orzecznictwo). Należy również podkreślić, że Trybunał nie jest związany postanowieniem o nadaniu skardze dalszego biegu wydanym na etapie wstępnej kontroli (zob. np. wyrok pełnego składu TK z 25 września 2019 r., sygn. SK 31/16, OTK ZU A/2019, poz. 53 oraz postanowienie TK z 17 października 2023 r., sygn. SK 27/22, OTK ZU A/2023, poz. 77 i powołane tam orzecznictwo).

Mając powyższe na uwadze, Trybunał rozpoczął analizę skargi konstytucyjnej M.W. (dalej: skarżąca) od zbadania, czy spełniła ona przesłanki formalne warunkujące dopuszczalność jej merytorycznej kontroli, wynikające z art. 79 ust. 1 Konstytucji oraz art. 53 ustawy z dnia 30 listopada 2016 r. o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym (Dz. U. z 2019 r. poz. 2393; dalej: u.o.t.p.TK).

2. Analiza formalna przedmiotu kontroli.

Przedmiotem kontroli skarżąca uczyniła art. 38 ust. 1 w związku z art. 39 ust. 1, 2 i 3 ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. z 2024 r. poz. 917; dalej: u.o.z.p.).

Powołane w *petitum* skargi przepisy u.o.z.p. stanowią:

– art. 38 ust. 1: „Osoba, która wskutek choroby psychicznej lub upośledzenia umysłowego nie jest zdolna do zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych i nie ma możliwości korzystania z opieki innych osób oraz potrzebuje stałej opieki i pielęgnacji, lecz nie wymaga leczenia szpitalnego, może być za jej zgodą lub zgodą jej przedstawiciela ustawowego przyjęta do domu pomocy społecznej”;

– art. 39:

„1. Jeżeli osoba, o której mowa w art. 38, lub jej przedstawiciel ustawowy nie wyrażają zgody na przyjęcie jej do domu pomocy społecznej, a brak opieki zagraża życiu tej osoby, organ do spraw pomocy społecznej może wystąpić do sądu opiekuńczego miejsca zamieszkania tej osoby z wnioskiem o przyjęcie do domu pomocy społecznej bez jej zgody.

2. Z wnioskiem, o którym mowa w ust. 1, może wystąpić również kierownik szpitala psychiatrycznego, jeżeli przebywająca w nim osoba jest niezdolna do samodzielnego zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych, a potrzebuje stałej opieki i pielęgnacji, natomiast nie wymaga dalszego leczenia w tym szpitalu.

3. Jeżeli osoba wymagająca skierowania do domu pomocy społecznej ze względu na swój stan psychiczny nie jest zdolna do wyrażenia na to zgody, o jej skierowaniu do domu pomocy społecznej orzeka sąd opiekuńczy”.

Skarżąca zakwestionowała powołaną wyżej regulację „w zakresie, w jakim umożliwia orzeczenie [s]ądu opiekuńczego o przyjęciu do domu pomocy społecznej osoby bez jej zgody”.

2.1. Przedmiotem kontroli w postępowaniu zainicjowanym skargą konstytucyjną mogą być wyłącznie przepisy wykazujące podwójną kwalifikację: prowadząc do naruszenia konstytucyjnych wolności lub praw skarżącego, muszą jednocześnie być podstawą ostatecznego orzeczenia sądu lub organu administracji publicznej, wydanego w indywidualnej sprawie skarżącego. „Skarżący jest przy tym zobligowany (...) do wskazania, które przepisy kwestionowanego aktu normatywnego wykazują taką kwalifikację” (postanowienie TK z 19 października 2004 r., sygn. SK 13/03, OTK ZU nr 9/A/2004, poz. 101).

Z analizy stanu faktycznego, w związku z którym została sformułowana niniejsza skarga oraz z treści orzeczeń wydanych w sprawie skarżącej wynikało, iż bezpośrednią podstawą normatywną umieszczenia jej bez jej zgody w domu pomocy społecznej był art. 39 ust. 1 u.o.z.p., który określa tryb i warunki przyjęcia do domu pomocy społecznej bez zgody osoby albo jej przedstawiciela ustawowego. Przepis ten w swej treści odsyła do art. 38 u.o.z.p., który statuuje ogólne przesłanki umieszczenia w domu pomocy społecznej dla osób z chorobami psychicznymi lub upośledzeniem umysłowym za zgodą takiej osoby albo jej przedstawiciela ustawowego. Sądy orzekające w sprawie skarżącej uznały, iż spełnia ona przesłanki, o których mowa w art. 38 ust. 1 u.o.z.p. oraz dodatkową przesłankę, wynikającą z art. 39 ust. 1 u.o.z.p. W ocenie Trybunału, te dwa przepisy ukształtowały sytuację prawną skarżącej, w związku z którą sformułowała ona niniejszą skargę, przy czym bezpośrednim źródłem zarzucanego w skardze naruszenia praw i wolności konstytucyjnych skarżącej był art. 39 ust. 1 u.o.z.p. i ten przepis Trybunał uczynił głównym przedmiotem kontroli. Art. 38 ust. 1 u.o.z.p. należało natomiast powołać pomocniczo, w celu rekonstrukcji normy prawnej zastosowanej w sprawie skarżącej.

Konfrontując powyższe ustalenia z *petitum* skargi konstytucyjnej, Trybunał uznał, stosując zasadę *falsa demonstratio non nocet*, że nie stoi na przeszkodzie merytorycznego rozpoznania skargi to, iż skarżąca jako główny przedmiot kontroli wskazała art. 38 ust. 1 u.o.z.p., natomiast art. 39 ust. 1 u.o.z.p. jako przepis pomocniczy, ponieważ treść sformułowanego przez nią zarzutu pozwoliła na rekonstrukcję właściwego przedmiotu kontroli.

W odniesieniu zaś do pozostałych przepisów wskazanych jako przedmiot kontroli, Trybunał stwierdził, że art. 39 ust. 2 u.o.z.p. wskazuje podmiot, który, poza wymienionym w art. 39 ust. 1 u.o.z.p. organem do spraw pomocy społecznej, także może wystąpić z wnioskiem o przyjęcie do domu pomocy społecznej bez zgody danej osoby oraz przesłanki wystąpienia z takim wnioskiem. Przepis ten nie ukształtował sytuacji prawnej skarżącej, gdyż nie jest ona jego adresatem. Art. 39 ust. 3 u.o.z.p. określa zaś tryb orzekania o umieszczeniu w domu pomocy społecznej osoby, która ze względu na swój stan psychiczny nie jest zdolna do wyrażenia na to zgody i w ogóle nie miał zastosowania w sprawie skarżącej. W związku z tym Trybunał umorzył postępowanie w zakresie kontroli art. 39 ust. 2 i 3 u.o.z.p. z powodu niedopuszczalności wydania wyroku.

Reasumując, przedmiotem kontroli w niniejszej sprawie jest art. 39 ust. 1 w związku z art. 38 ust. 1 u.o.z.p. w zakresie, w jakim umożliwia orzeczenie przez sąd opiekuńczy o przyjęciu do domu pomocy społecznej osoby bez jej zgody.

2.2. Kontynuując kontrolę formalną przedmiotu zaskarżenia, Trybunał stwierdził, że zasadniczy zarzut skarżącej sformułowany względem kwestionowanego przepisu dotyczy „brak[u] (...) wystarczających regulacji, które umożliwiałyby [s]ądowi dokładne zbadanie okoliczności, że wskutek choroby psychicznej lub upośledzenia umysłowego osoba, której dotyczy wnioski o przymusowe umieszczenie w domu pomocy społecznej, nie jest zdolna do zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych i nie ma możliwości korzystania z opieki innych osób oraz potrzebuje stałej opieki i pielęgnacji, lecz nie wymaga leczenia szpitalnego, a także że zagraża swojemu życiu” (skarga, s. 3). Tak sformułowany zarzut podaje w wątpliwość, czy skarżąca, kwestionując brak precyzyjnej (bardziej szczegółowej) regulacji umieszczenia w domu pomocy społecznej osoby bez jej zgody, nie zarzuciła w istocie istnienia zaniechania ustawodawczego. Zaniechanie ustawodawcze to sytuacja, w której ustawodawca świadomie zdecydował o pozostawieniu danej materii poza regulacją prawną. W odróżnieniu od pominięcia ustawodawczego, które polega na tym, że w istniejących już przepisach brakuje treści, które powinny się tam znaleźć w świetle standardów konstytucyjnych (które ustawodawca miał obowiązek uregulować), zaniechanie ustawodawcze pozostaje poza kognicją Trybunału. W niniejszej sprawie, zdaniem Trybunału, nie ulegało jednak wątpliwości, że skarżąca, zarzucając zbyt małą szczegółowość przepisów będących podstawą umieszczenia w domu pomocy społecznej osoby bez jej zgody, zakwestionowała niedostateczność istniejącej już regulacji prawnej, co wykluczyło istnienie zaniechania prawodawczego.

3. Analiza formalna wzorców kontroli.

3.1. W pierwszej kolejności Trybunał stwierdził rozbieżności między wzorcami wskazanymi w *petitum* skargi i w jej uzasadnieniu. W *petitum* skargi jako wzorce kontroli skarżąca wskazała „art. 30, art. 47 w zw. z art. 31 ust. 1, 2 i 3 Konstytucji RP”, w uzasadnieniu powołała zaś także art. 41 ust. 1 Konstytucji oraz odniosła się do art. 5 ust. 1 Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, ze zm., dalej: konwencja), zarzucając, iż „ingerencja w [jej] wolność osobistą (...) poprzez umieszczenie jej w domu pomocy społecznej bez jej zgody jest (...) sprzeczna z gwarancjami ochrony wolności ustanowionymi w Konstytucji oraz w [konwencji]” (skarga, s. 5). Wzorcami kontroli w postępowaniu zainicjowanym skargą konstytucyjną, co *expressis verbis* zostało wyrażone w art. 79 ust. 1 Konstytucji, mogą być wyłącznie przepisy statuujące prawa i wolności określone w Konstytucji, co eliminuje możliwość powoływania przepisów prawa międzynarodowego jako wzorców. Jeśli zaś chodzi o powołanie wzorca konstytucyjnego wyłącznie w uzasadnieniu skargi (*in casu*: art. 41 ust. 1 Konstytucji), to przy zastosowaniu zasady *falsa demonstratio non nocet* nie jest to przeszkoda formalna w uznaniu przez Trybunał

takiego przepisu za wzorzec powołany przez skarżącego, o ile sformułowane zarzuty i ich uzasadnienie świadczą o intencji uczynienia danej regulacji wzorcem kontroli.

3.2. Powyższa konstatacja nie przesądza jednak o formalnej dopuszczalności uczynienia powołanych przepisów Konstytucji wzorcami w niniejszej sprawie ani ich adekwatności względem sformułowanych w skardze zarzutów, w związku z czym Trybunał musiał zbadać, czy skarżąca spełniła wymogi, o których mowa w art. 53 ust. 1 pkt 2 i 3 u.o.t.p.TK, to jest, czy wskazała, która jej konstytucyjna wolność lub prawo zostały naruszone i w jaki sposób oraz czy uzasadniła sformułowane w skardze zarzuty niezgodności art. 39 ust. 1 w związku z art. 38 ust. 1 u.o.z.p. ze wskazanymi wzorcami kontroli.

Nie ulegało wątpliwości Trybunału, że uzasadnienie skargi jest lakoniczne, jednakże to nie objętość uzasadnienia decyduje o spełnieniu przez skargę powołanych wyżej warunków formalnych. Trybunał ocenił, że skarżąca dostatecznie precyzyjnie sformułowała zarzut oraz powołała adekwatne względem tego zarzutu wzorce kontroli konstytucyjnej, co pozwoliło na merytoryczną ocenę skargi. Skarżąca zarzuciła bowiem, że na podstawie zakwestionowanej regulacji została umieszczona w domu pomocy społecznej, mimo że nie wyrażała na to zgody, w związku z czym została ograniczona jej wolność, która „stanowi jeden z fundamentów porządku konstytucyjnego (...) [i] podlega wzmoczonej ochronie prawnej” (skarga, s. 3). Zdaniem skarżącej, w u.o.z.p. brakuje szczegółowej (dostatecznej) regulacji w odniesieniu do przesłanek przyjęcia do domu pomocy społecznej bez zgody osoby. Pozwala to sądom dowolnie ustalać ich istnienie, a w konsekwencji może prowadzić do bezpodstawnego umieszczenia danej osoby bez jej zgody w domu pomocy społecznej. Sytuacja taka narusza wolność człowieka oraz powoduje „instrumentalizacj[ę] takich osób, co zgodnie z orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego narusza ich przyrodzoną i niezbywalną godność” (skarga, s. 6).

3.3. Powołane w skardze jako wzorce art. 31 ust. 1, 2 i 3 oraz art. 41 ust. 1 Konstytucji w różnych aspektach odnoszą się do wolności człowieka i jej ochrony oraz zasad jej ograniczania. Trybunał, ustalając właściwe wzorce kontroli w niniejszej sprawie, odniósł się najpierw do problemu zbiegu tych przepisów i określenia ich wzajemnych relacji.

3.3.1. Art. 31 Konstytucji w ust. 1 stanowi, że „[w]olność człowieka podlega ochronie prawnej”, w ust. 2 zaś przewiduje, że „[k]ażdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje”. Art. 31 ust. 3 Konstytucji wprowadza natomiast warunki dopuszczające ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw. W doktrynie prawa konstytucyjnego przyjęty jest pogląd, że powołany przepis zawiera dwa zespoły norm: pierwszy (ust. 1 i 2) formułuje ogólną zasadę wolności (rozumianej przede wszystkim jako swoboda decydowania o własnym postępowaniu), drugi zaś (ust. 3) określa przesłanki ustanawiania ograniczeń konstytucyjnych praw i wolności (zob. L. Garlicki, komentarz do art. 31, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Komentarz*, t. III, red. L. Garlicki, Warszawa 2003). Wskazuje się, że art. 31 ust. 1 i 2 Konstytucji wysławia „jedną z wiodących zasad w znaczeniu dyrektywalnym ustroju Rzeczypospolitej Polskiej, normę prawa przedmiotowego, będącą podstawą systemu prawnego organizującego wolnościowe społeczeństwo” (L. Bosek, M. Szydło, komentarz do art. 31, [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1-86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016). W tym kontekście zasada wolności statuowana w powołanym przepisie Konstytucji pełni trzy funkcje w polskim porządku konstytucyjnym: jest zasadą ustrojową, zasadą systemu praw i wolności jednostki oraz samoistnym prawem podmiotowym, co pozwala na przyjęcie, że zarzut naruszenia art. 31 ust. 1 i 2 Konstytucji może stanowić samoistną podstawę skargi konstytucyjnej. Treścią wolności rozpatrywanej w dwóch ostatnich kategoriach jest uznanie, że każdemu przysługuje swoboda podejmowania decyzji o swoim postępowaniu we wszelkich sferach życia prywatnego i publicznego. Tym samym ingerencje władzy publicznej

w tę swobodę mogą następować tylko w sytuacjach i formach przewidzianych konstytucyjnie. Źródła tak rozumianej wolności należy poszukiwać w treści art. 30 Konstytucji, wywodzi on bowiem wolność człowieka z jego przyrodzonej i niezbywalnej godności. Pozwala to na przyjęcie prawnonaturalnego rodowodu wolności człowieka, a to znaczy, że istnieje ona w sposób obiektywny, niezależny od jej pozytywnoprawnego ustanowienia w Konstytucji i że przysługuje jej ranga nadrzędna wobec postanowień zawartych w prawie pisanym (zob. L. Garlicki, komentarz do art. 31 Konstytucji, *op. cit.*).

3.3.2. Art. 41 ust. 1 Konstytucji stanowi, że „[k]ażdemu zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą. Pozbawienie lub ograniczenie wolności może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie”. Wolnością osobistą, o której mowa w tym przepisie, jest możliwość swobodnego określenia przez jednostkę swego zachowania i postępowania, nieograniczonego przez jakiegokolwiek inne czynniki ludzkie. Trybunał Konstytucyjny w swym orzecznictwie określił wolność osobistą jako możliwość podejmowania przez jednostkę decyzji zgodnie z własną wolą oraz dokonywania wyboru postępowania zarówno w życiu publicznym, jak i prywatnym (zob. wyroki TK z: 10 lipca 2007 r., sygn. SK 50/06, OTK ZU nr 7/A/2007, poz. 75 i 11 października 2011 r., sygn. K 16/10, OTK ZU nr 8/A/2011, poz. 80). Wolność osobista „[j]est (...) pierwszą konsekwencją czy też pierwszym przejawem wolnościowego statusu jednostki, wyrażonego w art. 31 ust. 1 (...). W zasadzie też każda z dalszych «wolności» konstytucyjnych jest w swej istocie takim czy innym przejawem wykorzystywania wolności osobistej (por. np. art. 47, art. 65 czy art. 73)” (P. Sarniecki, komentarz do art. 41, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Komentarz*, t. III, red. L. Garlicki, Warszawa 2003).

Nietykalność osobista, podobnie zresztą jak wolność osobista, nie została w żaden sposób zdefiniowana w Konstytucji. Zgodnie z orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego pojęcie to należy rozumieć szeroko: nie tylko jako zakaz naruszania integralności cielesnej człowieka oraz wolność od środków przymusu i ochronę przed samowolnym i bezprawnym zatrzymaniem lub aresztowaniem, lecz także jako nietykalność w wymiarze psychicznym, tj. „nienaruszalność[ć] integralności cielesnej i duchowej człowieka, którego tożsamość określa nie tylko ciało, ale również wnętrze psychiczne” (wyrok TK z 10 marca 2010 r., sygn. U 5/07, OTK ZU nr 3/A/2010, poz. 20). Tak ujmowana nietykalność osobista nierozzerwalnie związana jest z przyrodzoną godnością człowieka, o której mowa w art. 30 Konstytucji (zob. wyrok TK z 11 października 2011 r., sygn. K 16/10, OTK ZU nr 8/A/2011, poz. 80).

W art. 41 ust. 1 zdaniu drugim Konstytucji ustrojodawca dopuścił ograniczenie, a nawet pozbawienie wolności osobistej. Tak fundamentalne prawo jednostki nie ma bowiem wymiaru absolutnego i może być realizowane jedynie w granicach powszechnie obowiązujących norm prawnych. Możliwe jest zatem limitowanie prawa do wolności jednostki, co jednak musi przebiegać „tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie”.

3.3.3. Analizując normy prawne wyrażone w art. 31 ust. 1 i 2 oraz w art. 41 ust. 1 zdanie pierwsze Konstytucji, nie sposób nie zwrócić uwagi na szczególny związek między tymi przepisami. Wyrażają one bowiem – co do istoty – tożsame prawo konstytucyjne, to jest prawo do wolności jednostki. Trybunał w swoim dotychczasowym orzecznictwie odnosił się już do zbiegu analizowanych norm i przyjął, że art. 31 ust. 1 Konstytucji wyraża ogólną zasadę prawnej ochrony wolności człowieka (formułuje ideę wolności człowieka), a przepisy szczególne, takie jak art. 41 ust. 1 Konstytucji, tę ogólną zasadę konkretyzują. Zasada wolności wyrażona w art. 31 ust. 1 Konstytucji ma zatem charakter subsydiarny w tym sensie, że znajduje zastosowanie, jeżeli jakaś dziedzina stosunków nie została objęta szczegółowymi unormowaniami odnoszącymi się do konkretnej „wolności” (zob. wyroki TK z: 20 grudnia 1999 r., sygn. K 4/99, OTK ZU nr 7/1999, poz. 165; 6 października 2009 r., sygn. SK 46/07, OTK ZU nr 9/A/2009, poz. 132 oraz wyrok o sygn. SK 50/06; por. także L. Garlicki, komentarz do art. 31, *op. cit.*). W ramach niniejszego postępowania problematyka wolnościowa roz-

patrywana była w kontekście przymusowego umieszczenia skarżącej bez jej zgody w domu pomocy społecznej dla osób z chorobami psychicznymi lub upośledzeniem umysłowym, a zatem w kontekście ograniczenia jej wolności osobistej. Adekwatnym wzorcem kontroli był więc art. 41 ust. 1 Konstytucji, uszczegóławiający ogólną ideę wolności wyrażoną w art. 31 ust. 1 i 2 Konstytucji na płaszczyźnie wolności osobistej i nietykalności osobistej. Znaczy to, że uczynienie tych ostatnich przepisów wzorcami kontroli było w niniejszej sprawie zbędne, co pociągało za sobą konieczność umorzenia postępowania w zakresie art. 31 ust. 1 i 2 Konstytucji na podstawie art. 59 ust. 1 pkt 3 u.o.t.p.TK.

3.3.4. Analizy wymagał również związek między normą prawną wyrażoną w art. 41 ust. 1 zdanie drugie Konstytucji a zasadą proporcjonalności zawartą w art. 31 ust. 3 Konstytucji. Jak już zostało wspomniane, art. 41 ust. 1 Konstytucji w sposób wyraźny dopuszcza możliwość ograniczenia wolności osobistej, a nawet całkowitego jej pozbawienia, o ile nastąpi to „na zasadach i w trybie określonych w ustawie”. Wymóg zachowania formy ustawowej nie jest jednak jedynym ograniczeniem krępującym swobodę prawodawcy w zawężaniu możliwości korzystania przez jednostkę z jej wolności osobistej. Pozostałe przesłanki ustanawiania dopuszczalnych ograniczeń tej wolności wskazuje art. 31 ust. 3 Konstytucji. Zgodnie z jego treścią ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób, a ponadto nie mogą naruszać istoty wolności i praw. Szczególne znaczenie dla rozstrzygnięcia niniejszej sprawy będzie miało ustalenie, czy zaskarżona regulacja narusza zasadę proporcjonalności zapisaną w tym przepisie. Przesłanki dopuszczalności ograniczenia prawa do wolności osobistej ustanowione w obu powołanych przepisach należało zatem rozpatrywać łącznie, nie ma bowiem między nimi konkurencji.

3.4. Kolejnym wzorcem kontroli skarżąca uczyniła art. 30 Konstytucji, który uznaje przyrodzoną i niezbywalną godność człowieka za źródło jego wolności i praw oraz proklamuje jej nienaruszalność, zobowiązując jednocześnie władze publiczne do poszanowania godności i do jej ochrony. Rozważania odnośnie do treści tego przepisu należało poprzedzić konstatacją, że Trybunał konsekwentnie w swoim orzecznictwie opowiada się za dopuszczalnością uznania art. 30 Konstytucji za samodzielny wzorzec kontroli, także w skargach konstytucyjnych (zob. np. wyroki TK z: 4 kwietnia 2001 r., sygn. K 11/00, OTK ZU nr 3/2001, poz. 54; 15 października 2002 r., sygn. SK 6/02, OTK ZU nr 5/A/2002, poz. 65; 14 lipca 2003 r., sygn. SK 42/01, OTK ZU nr 6/A/2003, poz. 63). Pogląd ten pozostał aktualny również w niniejszej sprawie.

Godność człowieka może być rozpatrywana w dwóch płaszczyznach, które znajdują oparcie w art. 30 Konstytucji (zob. wyrok z 5 marca 2003 r., sygn. K 7/01, OTK ZU nr 3/A/2003, poz. 19 i powołana tam literatura). W pierwszym znaczeniu godność człowieka jawi się jako wartość transcendentna, pierwotna wobec innych praw i wolności (dla których jest źródłem), przyrodzona i niezbywalna – stanowi immanentną cechę każdej istoty ludzkiej, która ani nie wymaga uprzedniego „zdobycia”, ani też nie może zostać przez człowieka utracona. W tym znaczeniu człowiek zawsze zachowuje godność i żadne zachowania, w tym również działania prawodawcy, nie mogą go tej godności pozbawić. W drugim znaczeniu godność człowieka występuje jako „godność osobowa” najbliższa temu, co może być określone prawem osobistości, obejmującym wartości życia psychicznego każdego człowieka oraz te wszystkie wartości, które określają podmiotową pozycję jednostki w społeczeństwie i które składają się, według powszechnej opinii, na szacunek należny każdej osobie. Jak wskazał Trybunał Konstytucyjny w powołanym wyżej wyroku w sprawie o sygn. K 7/01, jedynie godność w tym drugim znaczeniu może być przedmiotem naruszenia, może być „dotknięta”

przez zachowania innych osób oraz regulacje prawne. W wyroku w sprawie o sygn. SK 6/02 Trybunał uznał, że „sytuacja, w której człowiek stawałby się wyłącznie przedmiotem działań podejmowanych przez władzę, byłby «zastępowalną wielkością», a jego rola sprowadzałaby się do czysto instrumentalnej postaci lub zarzut «ustawowego odpodmiotowienia-urzeczowienia» – mogą być uznane co do zasady za naruszenie godności”. Podkreślił jednocześnie, że ocena, czy rzeczywiście do takiego arbitralnego naruszenia godności ludzkiej dochodzi, musi uwzględniać okoliczności konkretnego wypadku. W wyroku w sprawie o sygn. SK 42/01 wskazał zaś, że naruszenie godności „musiał[o]by poniżyć jednostkę, krzywdząc ją traktować, godzić w jej status obywatelski, społeczny czy zawodowy, wywołując usprawiedliwione okolicznościami intersubiektywne przeświadczenie, że jednostkę dotknęła poprzez (...) regulacje prawne niesprawiedliwa, nieuzasadniona krzywda”. Należy przy tym przypomnieć, że konsekwencją konstytucyjnej deklaracji nienaruszalności godności człowieka jest jej bezwzględna ochrona. „Innymi słowy, naruszenie godności jest *ex definitione* nielegalne, a w razie jego stwierdzenia, nie zachodzi konieczność oceny, czy można je uznać za usprawiedliwione w świetle art. 31 ust. 3 Konstytucji” (wyrok TK z 28 czerwca 2016 r., sygn. K 31/15, OTK ZU A/2016, poz. 59).

3.5. W *petitum* skargi jako wzorzec kontroli skarżąca wskazała również art. 47 Konstytucji, zgodnie z którym „[k]ażdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym”. W uzasadnieniu skargi powiązała ten wzorzec z zarzutem naruszenia jej wolności w związku z przymusowym umieszczeniem jej w domu pomocy społecznej.

Art. 47 Konstytucji, co podkreśla się w doktrynie prawa konstytucyjnego (zob. P. Sarnecki, komentarz do art. 47, *op.cit.*), ustanawia bardzo pojemną normę konstytucyjną, a wyrażona w nim najistotniejsza zasada samostanowienia (autonomii) jednostki jest również punktem wyjścia dla wielu innych gwarancji konstytucyjnych, m.in. art. 41 (gwarancja wolności i nietykalności osobistej). Skarżąca jednak, wbrew ciążącemu na niej obowiązкови wynikającemu z art. 53 ust. 1 pkt 2 u.o.t.p.TK, nie wskazała prawidłowo, które konstytucyjne prawo lub wolność wynikające z art. 47 Konstytucji i w jaki sposób zostało naruszone przez zakwestionowaną regulację. Zaniechanie to obligowało Trybunał do umorzenia postępowania w zakresie tego wzorca, na podstawie art. 59 ust. 1 pkt 2 u.o.t.p.TK, z powodu niedopuszczalności wydania merytorycznego orzeczenia.

3.6. Podsumowując, za dopuszczalne wzorce kontroli względem zakwestionowanej regulacji Trybunał uznał powołany samodzielnie art. 30 oraz ujęte związkowo art. 41 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji.

4. Problem konstytucyjny.

Analiza formalna przedmiotu kontroli, wzorców kontroli oraz zarzutów sformułowanych przez skarżącą pozwoliła na określenie problemu konstytucyjnego.

4.1. Skarżąca zarzuciła, iż została przymusowo umieszczona w domu pomocy społecznej, mimo że nie wyraziła na to zgody, przez co została ograniczona jej wolność osobista. Tymczasem art. 41 ust. 1 Konstytucji „wymaga zachowania dokładnej regulacji ustawowej przesłanek pozbawienia i ograniczenia wolności osobistej człowieka” (skarga, s. 3). W ocenie skarżącej zaskarżony art. 39 ust. 1 u.o.z.p. nie spełnia tego wymagania, przez co sądy „mogą kierować się dowolnością w zakresie ustalenia [podstaw umieszczenia osoby w domu pomocy społecznej bez jej zgody]” (*ibidem*), co prowadzi do bezpodstawnego umieszczenia osoby w domu pomocy społecznej i w konsekwencji doprowadza do naruszenia prawa do wolności

człowieka bez zachowania wymogów ustawowych, a także naruszenia godności przez „instrumentalizację takich osób” (skarga, s. 6).

4.2. W dotychczasowym orzecznictwie Trybunał odniósł standardy wynikające z art. 41 ust. 1 Konstytucji, warunkujące dopuszczalność pozbawienia lub ograniczenia wolności osobistej, m.in. do przymusowego umieszczenia na obserwacji psychiatrycznej w toku postępowania karnego (wyrok o sygn. SK 50/06), do stosowania środków przymusu bezpośredniego podczas doprowadzania do izby wytrzeźwień (wyrok z 24 lipca 2013 r., sygn. Kp 1/13, OTK ZU nr 6/A/2013, poz. 83), do przymusowego leczenia skazanego uzależnionego od alkoholu bez jego zgody (wyrok z 11 marca 2021 r., sygn. SK 9/18, OTK ZU A/2021, poz. 21), a także do umieszczenia osoby całkowicie ubezwłasnowolnionej w domu pomocy społecznej wyłącznie za zgodą jej opiekuna (wyrok o sygn. K 31/15). W ostatniej z powołanych spraw, stwierdzając niewątpliwą ingerencję w wolność osobistą osoby całkowicie ubezwłasnowolnionej wskutek przyjęcia jej do domu pomocy społecznej, Trybunał zwrócił uwagę na konieczność zmiany miejsca zamieszkania przez taką osobę oraz konieczność poddania się warunkom pobytu oraz rygorom panującym w domu pomocy społecznej.

4.3. Odnosząc powyższe do niniejszej sprawy, w ocenie Trybunału, nie ulegało wątpliwości, że umieszczenie osoby w domu pomocy społecznej wbrew jej woli, wobec wyraźnie wyartykułowanego przez tę osobę sprzeciwu, stanowi ingerencję w konstytucyjnie chronioną wolność osobistą takiej osoby i jest nawet dolegliwością porównywalną z pozbawieniem takiej osoby wolności, biorąc pod uwagę, że nie może ona opuścić domu pomocy społecznej bez zgody sądu opiekuńczego. Wolność osobista, jak już zostało stwierdzone, nie jest jednak wolnością absolutną. Ustrojodawca dopuścił możliwość jej ograniczenia, a nawet pozbawienia, pod warunkiem zachowania konstytucyjnych wymagań. W świetle sformułowanych przez skarżącą zarzutów problemem konstytucyjnym w niniejszej sprawie była zatem ocena, czy zaskarżony art. 39 ust. 1 w związku z art. 38 ust. 1 u.o.z.p., będący podstawą skierowania do domu pomocy społecznej osoby wbrew jej woli, spełnia konstytucyjne warunki dopuszczalności ograniczania wolności osobistej, określone w art. 41 ust. 1 i art. 31 ust. 3 Konstytucji oraz czy procedura ta nie narusza godności takiej osoby.

5. Przesłanki i tryb postępowania w przedmiocie umieszczenia w domu pomocy społecznej osoby bez jej zgody.

5.1. Na wstępie tej części rozważań należało przypomnieć, że problematyka kierowania osób dotkniętych chorobą psychiczną lub upośledzeniem umysłowym do domów pomocy społecznej była już przedmiotem wypowiedzi Trybunału. W wyroku z 28 czerwca 2016 r., sygn. K 31/15, Trybunał, rozpatrując wniosek Rzecznika Praw Obywatelskich, ocenił m.in. art. 38 u.o.z.p. w zakresie, w jakim przepis ten nie przewiduje czynnego udziału osoby całkowicie ubezwłasnowolnionej w sprawach o uzyskanie przez jej opiekuna zezwolenia sądu opiekuńczego na złożenie wniosku o umieszczenie tej osoby w domu pomocy społecznej. Trybunał uwzględnił zarzuty Rzecznika Praw Obywatelskich, że w ówczesnym stanie prawnym, w którym przyjęcie osoby całkowicie ubezwłasnowolnionej do takiej placówki zależało wyłącznie od decyzji jej opiekuna prawnego, a sam zainteresowany pozbawiony był wszelkich możliwości dochodzenia swych praw na drodze postępowania sądowego, w tym także możliwości późniejszej weryfikacji podstaw przebywania w domu pomocy społecznej, stanowiło przejaw niedopuszczalnego odpodmiotowienia osób z niepełnosprawnościami i naruszało art. 41 ust. 1 w związku z art. 30 i art. 45 ust. 1 Konstytucji. Skutkiem powołanego wyroku była nowelizacja art. 38 u.o.z.p. Na podstawie art. 1 pkt 10 ustawy z dnia 24 listopada 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zdrowia psychicznego oraz niektórych innych ustaw

(Dz. U. poz. 2439) w art. 38 dotychczasową treść oznaczono jako ust. 1 i dodano ust. 2-5, mające zagwarantować osobom całkowicie ubezwłasnowolnionym prawa, których naruszenie stwierdził Trybunał.

5.2. W obowiązującym porządku prawnym przyjęcie osoby do domu pomocy społecznej może nastąpić na zasadach i w trybie określonym w ustawie z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2024 r. poz. 1283, ze zm.; dalej: u.p.s.) albo w trybie i na zasadach określonych w u.o.z.p. W powołanym wyżej wyroku o sygn. K 31/15 Trybunał przedstawił przepisy regulujące organizację domów pomocy społecznej oraz procedurę przyjmowania do tych placówek zawarte w u.p.s. Stan prawny w tym zakresie nie uległ zasadniczej zmianie, wobec czego poczynione w tamtej sprawie ustalenia pozostają aktualne i nie ma potrzeby ponownego ich omawiania.

5.3. Pogłębionej analizy w kontekście niniejszej sprawy wymagało natomiast zagadnienie umieszczania w domu pomocy społecznej osoby dotkniętej chorobą psychiczną lub upośledzeniem umysłowym uregulowane w u.o.z.p. Jak wynika z przepisów rozdziału 4 u.o.z.p., umieszczenie takiej osoby w domu pomocy społecznej może mieć charakter dobrowolny – za zgodą osoby lub jej przedstawiciela ustawowego (art. 38 u.o.z.p.) albo przymusowy – bez zgody osoby lub jej przedstawiciela ustawowego, na skutek orzeczenia sądu opiekuńczego (art. 39 ust. 1 u.o.z.p.). Ponadto ustawa przewiduje możliwość skierowania do domu pomocy społecznej na podstawie orzeczenia sądu opiekuńczego w sytuacji, w której osoba wymagająca takiego skierowania nie jest zdolna do wyrażenia na to zgody ze względu na swój stan psychiczny (art. 39 ust. 3 u.o.z.p.; por. jednak odmienny pogląd w tym zakresie, prezentowany w komentarzu do art. 38 i art. 39 przez W. Sobejko, [w:] *Ochrona zdrowia psychicznego. Komentarz*, red. P. Drembkowski, B. Kmiecik, R. Tymiński, Warszawa 2023, zgodnie z którym o tzw. dobrowolnym umieszczeniu w domu pomocy społecznej można mówić jedynie na podstawie art. 54 ust. 1 u.p.s., a więc w przypadku osoby pełnoletniej nieubezwłasnowolnionej, która wyraża zgodę na jej umieszczenie w domu pomocy społecznej oraz art. 54 ust. 2 u.p.s. w związku z art. 38 ust. 1 i art. 38 ust. 3 zdanie drugie u.o.z.p., a więc w sytuacji umieszczenia w domu pomocy społecznej osoby całkowicie ubezwłasnowolnionej za jej zgodą i za zgodą jej przedstawiciela ustawowego wyrażaną po uzyskaniu zezwolenia sądu. W pozostałych przypadkach stosowania omawianych przepisów, zdaniem powołanego autora, będzie zachodziło tzw. przymusowe umieszczenie w domu pomocy społecznej). W każdym wypadku przyjęcie do domu pomocy społecznej na podstawie u.o.z.p. może dotyczyć wyłącznie osoby, która kumulatywnie spełnia przesłanki dwojakiego rodzaju, określone w art. 38 ust. 1 u.o.z.p. Dwie z nich mają charakter medyczny (psychiatryczny): choroba psychiczna lub upośledzenie umysłowe, przy czym aby możliwe było umieszczenie w domu pomocy społecznej, musi wystąpić co najmniej jedna z nich. Stwierdzenie istnienia tych przesłanek wymaga diagnozy medycznej, czyli fachowego orzeczenia lekarza o istnieniu przynajmniej jednej z nich, aby możliwe było wszczęcie postępowania zmierzającego do umieszczenia osoby w domu pomocy społecznej (zob. M. Balicki, komentarz do art. 38, [w:] *Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego. Komentarz*, M. Balicki, A. Fiutak, T. Gardocka, Warszawa 2024). Trzy kolejne przesłanki mają charakter faktyczny, tj.: niezdolność do zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych, brak możliwości korzystania z opieki innych osób oraz potrzeba stałej opieki i pielęgnacji. Pośredni charakter, zbliżony jednak do przesłanek medycznych, ma stwierdzenie, że osoba, która ma być przyjęta do domu pomocy społecznej, nie wymaga leczenia szpitalnego. Stan zdrowia psychicznego osoby, której dotyczy postępowanie o przyjęcie do domu pomocy społecznej, jest elementem istotnym, ale nie rozstrzygającym, albowiem o potrzebie jej pobytu w domu pomocy społecznej decydują wszystkie prze-

słanki łącznie (zob. postanowienie SN z 14 kwietnia 2011 r., sygn. akt IV CSK 483/10, Lex nr 865947).

5.4. Tryb przymusowego umieszczenia w domu pomocy społecznej na podstawie art. 39 ust. 1 u.o.z.p. uruchamiany jest wtedy, gdy osoba niezdolna – ze względu na chorobę lub upośledzenie umysłowe – do zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych lub jej przedstawiciel ustawowy nie wyrażają zgody na przyjęcie do domu pomocy społecznej, a brak opieki zagraża życiu tej osoby. Jest to dodatkowa przesłanka, poza wymienionymi w art. 38 ust. 1 u.o.z.p., której istnienie trzeba we wniosku do sądu uprawdopodobnić (zob. M. Balicki, komentarz do art. 39, *op. cit.*).

Legitymacja do złożenia wniosku do sądu w analizowanej sytuacji przysługuje dwóm rodzajom podmiotów: organom pomocy społecznej (art. 39 ust. 1 u.o.z.p.) oraz kierownikowi szpitala psychiatrycznego – jeżeli osoba przebywa w takim szpitalu i stwierdzono, że jest niezdolna do samodzielnego zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych, a potrzebuje stałej opieki i pielęgnacji, natomiast nie wymaga dalszego leczenia w tym szpitalu (art. 39 ust. 2 u.o.z.p.).

Sądem rzeczowo właściwym do rozpoznania wniosku o umieszczenie osoby w domu pomocy społecznej bez jej zgody jest sąd opiekuńczy, którym jest sąd rodzinny wydział do spraw rodzinnych i nieletnich sądu rejonowego (art. 568 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. z 2024 r. poz. 1568, ze zm.; dalej: k.p.c.). Właściwość sądu opiekuńczego jest właściwością wyłączną. Podstawą ustalenia właściwości miejscowej tego sądu jest, zgodnie z art. 569 k.p.c., miejsce zamieszkania osoby, której postępowanie ma dotyczyć, a w braku miejsca zamieszkania właściwy jest sąd opiekuńczy miejsca jej pobytu, chyba że przepis ustawy określa inną właściwość miejscową.

W rozdziale 5 u.o.z.p. zostało uregulowane postępowanie przed sądem opiekuńczym, którego przedmiotem jest wniosek o przyjęcie osoby do domu pomocy społecznej bez jej zgody. Zgodnie z art. 42 u.o.z.p. w postępowaniu przed sądem opiekuńczym w sprawach określonych w tej ustawie stosuje się odpowiednio przepisy k.p.c. o postępowaniu nieprocesowym (a także przepisy o procesie, które stosuje się odpowiednio do postępowania nieprocesowego w zakresie nieuregulowanym przez postępowanie nieprocesowe zgodnie z art. 13 § 2 k.p.c.), ze zmianami wynikającymi z u.o.z.p., które stanowią *lex specialis* wobec przepisów k.p.c. Sąd rozpoznaje sprawy określone w u.o.z.p. w składzie jednego sędziego. Krąg uczestników postępowania reguluje art. 46 ust. 3 w związku z art. 46 ust. 1 u.o.z.p. i są nimi z mocy prawa, oprócz wnioskodawcy, osoba, której dotyczy wniosek oraz jej przedstawiciel ustawowy. W miarę potrzeby sąd zawiadamia o rozprawie także małżonka osoby, której postępowanie dotyczy oraz osobę sprawującą nad nią faktyczną opiekę; mogą oni wziąć udział w każdym stanie sprawy i wtedy stają się uczestnikami. Na mocy art. 42a u.o.z.p. sąd opiekuńczy może zarządzić przeprowadzenie przez kuratora sądowego wywiadu środowiskowego w celu ustalenia warunków życiowych osoby, której postępowanie dotyczy oraz jej funkcjonowania w środowisku. Wywiad środowiskowy przeprowadza się w miejscu zamieszkania osoby, której dotyczy postępowanie. Z wywiadu powinny wynikać ustalenia umożliwiające dokonanie oceny przesłanek faktycznych umieszczenia w domu pomocy społecznej, wymienionych w art. 38 i art. 39 u.o.z.p. Obligatoryjne jest przeprowadzenie rozprawy (to wyjątek w postępowaniu nieprocesowym, ponieważ zasadą jest rozpoznawanie spraw na posiedzeniu), która powinna odbyć się nie później niż w terminie 14 dni od dnia wpływu wniosku. Sąd nie może także odroczyć wydania orzeczenia – musi ono zostać ogłoszone zaraz po przeprowadzeniu rozprawy (art. 45 ust. 1 u.o.z.p.). Obligatoryjne przed wydaniem postanowienia co do istoty sprawy jest zasięgnięcie przez sąd opinii jednego lub kilku lekarzy psychiatrów (art. 46 ust. 2 w związku z ust. 3 u.o.z.p.). Obowiązkiem sądu na podstawie art. 48 ust. 2 u.o.z.p. jest również wyznaczenie dla osoby, która bez swej zgody ma być umieszczona w domu pomocy spo-

łecznej, adwokata lub radcy prawnego z urzędu, co znaczy, że sąd nie może prowadzić postępowania bez udziału adwokata lub radcy prawnego, który jest pełnomocnikiem tej osoby. Ponadto, zgodnie z art. 46 ust. 4 u.o.z.p., sąd zawiadamia prokuratora o potrzebie wzięcia udziału w postępowaniu, jeśli uzna to za konieczne. Od postanowienia sądu stronom (wnioskodawcy i uczestnikom) przysługuje apelacja, a dodatkowo względem osób, których bezpośrednio dotyczy postępowanie o umieszczeniu w domu pomocy społecznej bez ich zgody, ustawodawca odformalizował postępowanie odwoławcze. Na mocy art. 47 u.o.z.p. do apelacji wniesionej przez taką osobę nie stosuje się art. 368 k.p.c., co znaczy, że nie musi ona odpowiadać wymogom formalnym przewidzianym w tym przepisie. Dla skuteczności wniesionej apelacji wystarczać będzie, że odwołujący wyrazi sprzeciw wobec zawartego w orzeczeniu rozstrzygnięcia sprawy. Po umieszczeniu osoby w domu pomocy społecznej bez jej zgody może ona w każdym czasie wystąpić do sądu opiekuńczego z wnioskiem o zmianę orzeczenia o przyjęciu do domu pomocy społecznej (art. 41 ust. 1 u.o.z.p.). W postępowaniu wszczętym w tym trybie również ma zagwarantowaną ustawowo nieodpłatną pomoc prawną z urzędu.

6. Analiza zarzutu niegodności art. 39 ust. 1 w związku z art. 38 ust. 1 u.o.z.p. z art. 30 Konstytucji.

Najdalej idącym zarzutem skarżącej jest zarzut naruszenia art. 30 Konstytucji, ponieważ konsekwencją konstytucyjnej deklaracji nienaruszalności godności człowieka jest jej bezwzględna ochrona. Innymi słowy, naruszenie godności *ex definitione* jest nielegalne, a w razie jego stwierdzenia nie zachodzi konieczność oceny, czy można je uznać za usprawiedliwione w świetle art. 31 ust. 3 Konstytucji (zob. wyroki TK z: 9 lipca 2009 r., sygn. SK 48/05, OTK ZU nr 7/A/2009, poz. 108; 26 maja 2008 r., sygn. SK 25/07, OTK ZU nr 4/A/2008, poz. 62; 7 marca 2007 r., sygn. K 28/05, OTK ZU nr 3/A/2007, poz. 24 oraz wyrok o sygn. K 31/15).

Wobec tego Trybunał w pierwszej kolejności ocenił zarzut naruszenia godności skarżącej przez jej „instrumentalizację”, będącą skutkiem bezpodstawnego umieszczenia jej w domu pomocy społecznej, mimo że nie wyrażała na to zgody, na co – jak zarzuca skarżąca – pozwoliły sądowi zakwestionowane przepisy, które niedostatecznie szczegółowo regulują kwestię przymusowego przyjęcia do domu pomocy społecznej bez zgody osoby.

Omówione dotychczas przesłanki i tryb postępowania przed sądem opiekuńczym orzekającym o przyjęciu do domu pomocy społecznej w trybie art. 39 u.o.z.p. (zob. pkt. 5.3 i 5.4, III cz. uzasadnienia) w konfrontacji z treścią konstytucyjnej zasady poszanowania i ochrony godności ludzkiej (zob. pkt 3.4, III cz. uzasadnienia) doprowadziły Trybunał do wniosku, że kwestionowana regulacja nie narusza godności człowieka „definiowan[ej] jako prawo osobistości – prawo do żądania uszanowania przez organy władzy publicznej człowieka, jego wolności, autonomii, określonej pozycji w społeczeństwie” (wyrok o sygn. K 31/15). Zgodnie z przyjętym w orzecznictwie Trybunału poglądem, naruszenie godności człowieka ma miejsce wówczas, gdy staje się on instrumentem w rękach władzy publicznej, a obowiązujące przepisy prowadzą do jego uprzedmiotowienia (zob. powoływane w punkcie 3.4, III cz. uzasadnienia wyroki TK o sygn. SK 6/02 i K 11/00). Ocena, czy doszło do arbitralnego naruszenia godności ludzkiej, musi uwzględniać okoliczności konkretnego przypadku. W niniejszej sprawie skarżąca nie wskazała jednak, w czym wyraża się – co do zasady – arbitralne urzeczowanie traktowania osoby ludzkiej przez ustawodawcę, co jest niezbędne w celu stwierdzenia zarzucanego naruszenia godności. Obowiązujące przepisy u.o.z.p., określające tryb postępowania przed sądem opiekuńczym, zapewniają osobie, której to postępowanie bezpośrednio dotyczy, liczne gwarancje procesowe, dzięki którym jest ona podmiotem, a nie przedmiotem tego postępowania. Zwrócił na to uwagę również Trybunał w uzasadnieniu wyroku o sygn. K 31/15, przeciwstawiając sytuację osoby, która wbrew swej woli miała być umieszczona w domu pomocy społecznej, pozycji osoby całkowicie ubezwłasnowolnionej,

która była pozbawiona w postępowaniu o umieszczenie jej w domu pomocy społecznej wszelkich praw i gwarancji procesowych. Analizując stan faktyczny, w związku z którym została wniesiona skarga oraz wydane w sprawie skarżącej rozstrzygnięcia sądowe, Trybunał stwierdził, że wszystkie gwarancje procesowe przewidziane w u.o.z.p. zostały wobec skarżącej zastosowane: z mocy prawa była ona uczestnikiem postępowania przed sądem opiekuńczym; korzystała z pomocy pełnomocnika z urzędu; ocena przez sąd istnienia przesłanek przymusowego umieszczenia jej w domu pomocy społecznej została poprzedzona opinią biegłego lekarza psychiatry, do której sąd szczegółowo odniósł się w uzasadnieniu postanowienia z 10 czerwca 2022 r., na podstawie którego skarżąca została umieszczona w domu pomocy społecznej; skarżąca skorzystała także z prawa do złożenia apelacji od postanowienia sądu pierwszej instancji. Jedynym argumentem podniesionym przez skarżącą w związku ze sformułowanym zarzutem jest stwierdzenie, że u.o.z.p. „stawia przed sądem wymóg co do sposobu przeprowadzenia postępowania poprzez przeprowadzenie dowodu z opinii biegłych. Tymczasem opinie biegłych w tym zakresie są często niezgodne z rzeczywistością (...)” (skarga, s. 5). Abstrahując od tego, że sama okoliczność, iż ustawa wymaga przeprowadzenia dowodu z opinii biegłych, świadczy o istnieniu gwarancji procesowych dla uczestników postępowania, Trybunał zwrócił uwagę, że twierdzenie o nierzetelności opinii biegłych nie tylko nie zostało poparte jakimkolwiek dowodem, lecz w istocie jest zarzutem dotyczącym sfery stosowania, a nie stanowienia prawa i z tego powodu pozostaje poza kognicją Trybunału.

Reasumując, zakwestionowana regulacja nie doprowadziła do odpodmiotowania skarżącej i jej instrumentalnego traktowania przez organy władzy publicznej (*in casu*: sąd), zatem nie naruszyła jej godności w rozumieniu przyjętym w orzecznictwie Trybunału. Zakarżony art. 39 ust. 1 w związku z art. 38 ust. 1 u.o.z.p. jest więc zgodny z art. 30 Konstytucji.

7. Analiza zarzutu niezgodności art. 39 ust. 1 w związku z art. 38 ust. 1 u.o.z.p. z art. 41 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji.

7.1. Bez wątpienia przymusowe umieszczenie osoby w domu pomocy społecznej bez jej zgody jest daleko idącą ingerencją w sferę jej wolności osobistej, a także – w niektórych sytuacjach – nietykalności osobistej. Przepisy zezwalają bowiem na użycie przymusu bezpośredniego w przypadku odmowy stawienia się w domu pomocy społecznej lub utrudniania w inny sposób wykonania postanowienia sądu o przyjęciu do domu pomocy społecznej, a także w przypadku wystąpienia u osoby przebywającej w domu pomocy społecznej zachowań zagrażających jej życiu lub zdrowiu, lub życiu lub zdrowiu innych osób, a także w celu zapobieżenia opuszczenia domu pomocy społecznej (zob. art. 40 u.o.z.p.). Przepisy ingerujące w wartości wymienione w art. 41 ust. 1 Konstytucji nie są jednak *per se* niezgodne z Konstytucją, albowiem ustrojodawca w tym samym przepisie, w którym ustanowił ich ochronę, dopuścił możliwość ograniczenia, a nawet pozbawienia wolności osobistej, pod warunkiem, że nastąpi to „tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie” (art. 41 ust. 1 zdanie drugie Konstytucji). Ponadto, przepisy ograniczające konstytucyjne prawa i wolności, żeby mogły zostać uznane za konstytucyjnie dopuszczalne, muszą spełnić także pozostałe przesłanki wymienione w art. 31 ust. 3 Konstytucji. Z tych powodów regulacja zawarta w art. 39 ust. 1 w związku z art. 38 ust. 1 u.o.z.p. podlegała ocenie przez pryzmat art. 41 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji.

7.2. Dla oceny, czy ingerencja w wolność osobistą skarżącej przez zakwestionowane przepisy mieści się w konstytucyjnie wyznaczonych granicach dopuszczalności ograniczenia wolności i praw, konieczne było przeprowadzenie testu proporcjonalności. Trybunał dokonał tego z urzędu, ponieważ skarżąca zaniechała odniesienia się w skardze konstytucyjnej do

przesłanek wynikających z art. 31 ust. 3 Konstytucji. Nie stanowiło to niedopuszczalnego wyjścia przez Trybunał poza granice skargi, ponieważ zasada proporcjonalności jest każdorazowo brana pod uwagę przez Trybunał z urzędu przy ocenie zarzutu ograniczenia konstytucyjnych praw i wolności.

Na podstawie art. 41 ust. 1 zdanie drugie i art. 31 ust. 3 Konstytucji dopuszcza się ograniczenie, a nawet pozbawienie wolności osobistej wyłącznie w drodze ustawy, przy czym pierwszy z powołanych przepisów nakazuje, aby w ustawie były określone zarówno zasady, jak i tryb pozbawienia lub ograniczenia wolności osobistej. Zasady, o których mowa w art. 41 ust. 1 zdanie drugie Konstytucji, „należy rozumieć szerzej, niż się to niekiedy przywykło rozumieć w ustawodawstwie zwykłym (...)» «zasady» [są] synonimem terminu «regulacje». (...) [U]stawy, do których [art. 41 ust. 1 zdanie drugie Konstytucji] odsyła, winny być zupełne (kompletne) i zawierać wszystkie sytuacje, w ich całokształcie dopuszczalnych ograniczeń lub pozbawień omawianej wolności – a nie tylko ogólne podstawy do takich działań” (P. Sarnecki, komentarz do art. 41, *op. cit.*). Konieczność uregulowania trybu znaczy zaś ustanowienie sposobu postępowania (procedury), „czynnika, który ustawowo uprawniony zostanie do wydawania decyzji o (...) ograniczeniu lub pozbawieniu [wolności]. Nie ulega wątpliwości, że już z takiego określenia wynika, [iż] czynnikiem tym winien być pewien czynnik władzy publicznej” (P. Sarnecki, komentarz do art. 41, *op. cit.*).

Artykuł 31 ust. 3 Konstytucji określa ponadto materialne przesłanki dopuszczalności ograniczeń, które mogą być ustanawiane, gdy są konieczne w demokratycznym państwie prawnym, ze względu na wymienione w tym przepisie enumeratywnie dobra (wartości): bezpieczeństwo państwa lub porządek publiczny, ochrona środowiska, zdrowia i moralności publicznej oraz ochrona wolności i praw innych osób. Art. 31 ust. 3 *in fine* Konstytucji wskazuje ponadto, że ograniczenia nie mogą naruszać istoty wolności i praw.

Ustanowiona w art. 31 ust. 3 Konstytucji zasada proporcjonalności była wielokrotnie przedmiotem rozważań Trybunału. Stosownie do tej zasady ograniczenia wolności i praw są dopuszczalne, jeżeli: 1) wprowadzona regulacja ustawowa jest w stanie doprowadzić do zamierzonych przez nią skutków (kryterium przydatności), 2) regulacja ta jest niezbędna do ochrony interesu publicznego, któremu służy (kryterium konieczności), 3) jej korzyści pozostają w odpowiedniej proporcji do ciężarów nakładanych przez nią na obywatela (kryterium proporcjonalności w ścisłym tego słowa znaczeniu). Zasada ta kładzie szczególny nacisk na adekwatność celu i środka użytego do jego osiągnięcia. To znaczy, że spośród możliwych środków oddziaływania należałoby wybierać środki skuteczne dla osiągnięcia założonych celów, a zarazem jak najmniej uciążliwe dla podmiotów, wobec których mają być zastosowane lub dolegliwe w stopniu nie większym niż jest to niezbędne dla osiągnięcia założonego celu (zob. np. wyroki TK z: 11 kwietnia 2000 r., sygn. K 15/98, OTK ZU nr 3/2000, poz. 86; 11 kwietnia 2006 r., sygn. SK 57/04, OTK ZU nr 4/A/2006, poz. 43 i 10 czerwca 2008 r., sygn. SK 17/07, OTK ZU nr 5/A/2008, poz. 78).

7.3. Test proporcjonalności Trybunał rozpoczął od analizy, czy spełniony został formalny warunek ograniczenia konstytucyjnych wolności i praw, tj. czy zostały one ustanowione w akcie prawnym rangi ustawy. Warunek ten ma charakter pierwszorzędny w tym sensie, że jego niespełnienie obliguje Trybunał do stwierdzenia niezgodności badanej regulacji z Konstytucją i niedopuszczalne jest badanie przesłanek materialnych wynikających z art. 31 ust. 3 Konstytucji. W niniejszej sprawie ocena zachowania formy ustawowej ograniczenia wolności osobistej wymagała ponadto uwzględnienia dalej idących warunków w tym zakresie, wynikających z art. 41 ust. 1 zdanie drugie Konstytucji.

Nie ulega wątpliwości, że regulacja dotycząca umieszczania osoby bez jej zgody w domu pomocy społecznej ma swoje źródło w ustawie. Odnosząc się do zarzutu niedostatecznej szczegółowości regulacji ustawowej – wbrew warunkom określonym w art. 41 ust. 1

zдание drugie Konstytucji – Trybunał w pierwszej kolejności zwrócił uwagę, że art. 39 ust. 1 w związku z art. 38 ust. 1 u.o.z.p., czego skarżąca zdaje się nie zauważać, nie zawiera wyłącznej regulacji dotyczącej umieszczenia w tym trybie w domu pomocy społecznej. Powołane przepisy określają jedynie przesłanki przymusowego umieszczenia w domu pomocy społecznej, natomiast szczegółowe zasady i tryb postępowania przed sądem opiekuńczym (o czym była już mowa w punkcie 5 tej części uzasadnienia) określone zostały w innych przepisach u.o.z.p., a także w przepisach, do których ustawa ta odsyła. Inaczej mówiąc, zakwestionowane przepisy nie są jedyną podstawą prawną dla takiego umieszczenia i dla oceny, czy spełniają warunki, o których mowa w art. 41 ust. 1 zdanie drugie Konstytucji; muszą być odczytywane z uwzględnieniem innych regulacji, dotyczących tego samego przedmiotu.

Analizując przepisy u.o.z.p. pod kątem określenia „zasad i trybu” ograniczenia wolności osobistej, Trybunał stwierdził, że przesłanki (zasady, podstawy) umieszczenia osoby w domu pomocy społecznej bez jej zgody, określone w art. 38 ust. 1 i art. 39 ust. 1 u.o.z.p. (przywołane już w punkcie 5.3 tej części uzasadnienia) są szczegółowe i precyzyjne, a możliwości ustalenia ich istnienia przez sąd opiekuńczy – szerokie – dzięki rozwiązaniom proceduralnym przyjętym w u.o.z.p. Oprócz wskazań *stricte* medycznych (choroba psychiczna lub upośledzenie umysłowe), których istnienie będzie wymagało poczynienia ustaleń w drodze opinii biegłego lub biegłych psychiatrów, zgodnie z art. 46 ust. 2 u.o.z.p., ustawodawca ustanowił liczne warunki faktyczne, których spełnienie daje podstawy do orzeczenia przez sąd o przyjęciu osoby do domu pomocy społecznej bez jej zgody. Zgodnie z art. 38 ust. 1 u.o.z.p. jednym z takich wymogów jest niezdolność do zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych. Chodzi tu o potrzeby, których zaspokojenie jest konieczne do zachowania zdrowia, a w dalszej perspektywie i życia danej osoby. Będą to zatem potrzeby związane z jedzeniem (możliwość przygotowania sobie posiłków i ich regularnego przyjmowania), leczeniem (przyjmowaniem leków, korzystaniem z adekwatnej pomocy medycznej), czynnościami fizjologicznymi lub higienicznymi. Za osobę niezdolną do zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych może być uznana osoba, która nie jest zdolna do ich zaspokajania w jakimkolwiek zakresie (niektórych potrzeb), a nie tylko wszystkich podstawowych potrzeb życiowych (zob. W. Sobejko, komentarz do art. 38 i art. 39, *op. cit.*).

Kolejną przesłanką faktyczną ustanowioną w art. 38 ust. 1 u.o.z.p. jest brak możliwości korzystania z opieki innych osób. Warunek ten w orzecznictwie oceniany jest z uwzględnieniem założenia, że pomoc instytucjonalna w formie umieszczenia osoby w domu pomocy społecznej ma charakter subsydiarny, tzn. osoba ta nie jest w stanie zaspokoić swoich potrzeb we własnym zakresie ani nie może ona uzyskać adekwatnej pomocy w warunkach domowych (w miejscu zamieszkania). Chodzi tu o pomoc instytucjonalną (np. w formie usług opiekuńczych świadczonych przez ośrodki pomocy społecznej) oraz pomoc innych osób zarówno zobowiązanych do tego prawnie (członkowie rodziny zobowiązani do alimentacji), jak i tych, na których zobowiązanie takie nie ciąży (np. sąsiedzi, znajomi). Pomoc ta musi być jednak rzeczywiście dostarczana we właściwym zakresie i czasie, dlatego orzekające sądy muszą kierować się z jednej strony koniecznym zakresem pomocy, która musi być udzielona osobie, tak żeby zaspokojone zostały jej potrzeby życiowe, a z drugiej strony możliwościami i gotowością świadczenia tej pomocy przez osoby, które jej udzielają albo miałyby jej udzielić. W związku z tym zaistnienie przedmiotowej przesłanki musiałoby zostać stwierdzone także w przypadku odmowy udzielenia pomocy albo rezygnacji przez te osoby z dalszego udzielania pomocy osobie, której dotyczyłoby umieszczenie w domu pomocy społecznej. Do sądu opiekuńczego w toku postępowania o przyjęcie osoby do domu pomocy społecznej bez jej zgody będzie należało ustalenie, czy osoba, której dotyczy postępowanie, może skorzystać z pomocy innych osób. Ustalenia tego sąd może dokonać na podstawie informacji uzyskanych od wnioskodawcy, informacji uzyskanych od osoby, której dotyczy przyjęcie do domu pomocy społecznej, w szczególności w toku jej wysłuchania, danych uzyskanych za pośred-

nictwem wywiadu środowiskowego kuratora sądowego, który sąd może zarządzić na podstawie art. 42a u.o.z.p. lub w toku postępowania dowodowego, w tym przesłuchania świadków, np. osób zamieszkujących z osobą, która miałaby zostać przyjęta do domu pomocy społecznej.

Z art. 38 ust. 1 u.o.z.p. wynika także przesłanka potrzeby stałej opieki i pielęgnacji, będąca praktyczną konsekwencją tego, że dana osoba nie jest zdolna do zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych. Jednocześnie stan tej osoby miałby wymagać, aby konieczne opieka i pielęgnacja miały charakter stały, a więc nie doraźny albo wystarczające jest, gdy ma miejsce wprawdzie codziennie, ale nie przez cały czas. W praktyce trudności pojawiają się wówczas, gdy dana osoba nie wymaga stałej opieki i pielęgnacji, ale nie ma możliwości skorzystania z pomocy innych osób z mniejszą częstotliwością. Komentatorzy dopuszczają wówczas zastosowanie przesłanki z art. 39 ust. 1 u.o.z.p. Wskazana w nim przesłanka, by brak opieki zagrażał życiu tej osoby, jako dalej idąca, pochłaniałaby przesłankę, aby osoba ta wymagała opieki i pielęgnacji na stałe (zob. W. Sobejko, komentarz do art. 38 i art. 39, *op. cit.*). Spełnienie omawianej przesłanki może być stwierdzone jedynie na podstawie opinii biegłego psychiatry na podstawie art. 46 ust. 2 u.o.z.p.

Sąd opiekuńczy musi również ocenić, czy osoba, której dotyczy postępowanie o przymusowe przyjęcie do domu pomocy społecznej, nie wymaga leczenia szpitalnego. Gdyby bowiem osoba, której postępowanie dotyczy, wymagała leczenia szpitalnego, to powinna w pierwszej kolejności zostać umieszczona w stosownym szpitalu w celu udzielenia jej adekwatnej pomocy medycznej. Jest to przesłanka o charakterze mieszanym, a nawet bardziej zbliżona do przesłanek medycznych, dlatego jej stwierdzenie wymaga odwołania się przez sąd do specjalistycznej wiedzy biegłego lekarza.

Szczególną, dodatkową przesłanką, która musi być spełniona, żeby możliwe było umieszczenie osoby w domu pomocy społecznej bez jej zgody, jest stwierdzenie, że brak opieki zagraża życiu tej osoby (art. 39 ust. 1 u.o.z.p.). Przesłanka ta stanowi dopełnienie przesłanki braku możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych wynikającej z art. 38 ust. 1 u.o.z.p., przy czym stawia ona wymóg dalej idący. Osoba niezdolna do zaspokajania swoich podstawowych potrzeb życiowych, która nie może skorzystać z pomocy innych osób, musi znajdować się w stanie zagrażającym jej życiu, przy czym to zagrożenie jest konsekwencją niezaspokojenia jej podstawowych potrzeb życiowych, a nie innych okoliczności.

Co najistotniejsze, wszystkie przesłanki określone w art. 38 ust. 1 i art. 39 ust. 1 u.o.z.p. muszą być spełnione łącznie, a z uwagi na wyjątkowy charakter postępowania sądowego w przedmiocie przymusowego skierowania do domu pomocy społecznej, które wiąże się z ingerencją w sferę praw i wolności chorego człowieka, muszą być interpretowane ściśle, a nawet restryktywnie (zob. postanowienie SN z 6 października 2016 r., sygn. akt IV CSK 783/15, Lex nr 2195665). Sąd powinien zatem szczególnie wnikliwie badać wystąpienie przesłanek ustawowych (zob. postanowienia SN z: 14 czerwca 2005 r., sygn. akt V CK 746/04, Lex nr 155372; 14 kwietnia 2010 r., sygn. akt IV CSK 483/10, Lex nr 865947). Możliwy jest też szerszy zakres korzystania z inicjatywy dowodowej sądu (zob. art. 232 zdanie drugie k.p.c.) oraz udzielania pouczeń procesowych. Przy wykładni i stosowaniu kwestionowanych przepisów nie można zagubić celu, dla którego zostały one ustanowione. Celem tym jest udzielenie pomocy danej osobie. Chodzi o jej dobro, a konkretnie zapewnienie możliwości zaspokojenia jej podstawowych potrzeb życiowych, a nawet usunięcie zagrożenia życia, które miałoby miejsce, gdyby osoba ta nie została umieszczona w domu pomocy społecznej. Określenia ustawowe, jak np. „zdolność do zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych”, z natury swojej są ocenne, jednak nie oznacza to, że ich ocena nie może być jednoznaczna. Z faktu ocenności przesłanek nie można ani teoretycznie, ani praktycznie wywodzić wniosku o dowolności dokonywanych ocen, tzn. że ten sam stan faktyczny mógłby być, zależnie od woli osoby oceniającej (a nie wiedzy lub doświadczenia życiowego), różnie zakwalifikowany

(zob. W. Sobejko, komentarz do art. 38, art. 39, *op. cit.*). W ocenie Trybunału „zasady” umieszczenia w domu pomocy społecznej bez zgody osoby zostały uregulowane w u.o.z.p. w sposób czyniący zadość wymogom ograniczania wolności osobistej ustanowionym w art. 41 ust. 1 zdanie drugie Konstytucji.

Tryb przyjęcia do domu pomocy społecznej bez zgody osoby również został uregulowany w u.o.z.p. szczegółowo i kompleksowo. Przede wszystkim organem właściwym do rozstrzygania w tym zakresie jest sąd, organy administracji publicznej są zaś związane jego orzeczeniem i nie mogą dokonywać samodzielnych ustaleń w tym względzie w celu podważenia prawomocności orzeczenia sądowego (zob. wyrok NSA z 9 czerwca 2009 r., sygn. akt I OSK 1188/08, Lex nr 563268). Postępowanie w sprawie przyjęcia do domu pomocy społecznej bez zgody osoby może zostać wszczęte wyłącznie na wniosek kwalifikowanych podmiotów, których ustawową rolą jest dbałość o dobrostan osób znajdujących się w sytuacji zagrożenia życia ze względu na chorobę psychiczną lub upośledzenie umysłowe i wynikający z tego brak możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych, tj. przez organ do spraw pomocy społecznej oraz kierownika szpitala psychiatrycznego. Toczy się ono na podstawie przepisów k.p.c. o postępowaniu nieprocesowym z uwzględnieniem przepisów szczególnych zawartych w u.o.z.p., które, jako *lex specialis*, mają pierwszeństwo zastosowania przed przepisami k.p.c. Te szczególne przepisy, które były już przytaczane w punkcie 5.4 tej części uzasadnienia, ustanawiają przede wszystkim daleko idące gwarancje procesowe dla osoby, której bezpośrednio dotyczy postępowanie w sprawie przyjęcia do domu pomocy społecznej bez jej zgody. W postanowieniu z 14 kwietnia 2011 r., sygn. akt IV CSK 483/10, Sąd Najwyższy podkreślił, iż u.o.z.p. „zawiera przepisy o charakterze ochronnym, a w postępowaniu prowadzonym na jej podstawie sąd jest gwarantem praw osób, wobec których może dojść do zastosowania środków ograniczenia ich wolności decydowania o sobie. W postępowaniu tym sąd powinien szczególnie wnikliwie badać wystąpienie przesłanek ustawowych, wykorzystując zarówno możliwość stosowania instrumentów przewidzianych w ustawie, jak ustanowienie adwokata z urzędu, nawet bez złożenia wniosku (art. 48); możliwy i pożądanym jest też większy zakres korzystania ze środków przewidzianych w kodeksie postępowania cywilnego, czyli inicjatywy dowodowej sądu (art. 232 zdanie drugie [k.p.c.]) oraz udzielania pouczeń o czynnościach procesowych (art. 5 [k.p.c.])”.

Mając powyższe na uwadze, Trybunał stwierdził, że zasady i procedura przyjęcia do domu pomocy społecznej osoby bez jej zgody spełniają wymóg formalny ustanowienia w ustawie wynikający z art. 41 ust. 1 zdanie drugie w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji. Trybunał tym samym nie uwzględnił zarzutu skarżącej, zgodnie z którym regulacja zawarta w u.o.z.p. jest niedostateczna w stopniu uniemożliwiającym sądowi stwierdzenie istnienia przesłanek przymusowego umieszczenia w domu pomocy społecznej. Twierdzenia skarżącej w tym zakresie nie mają pokrycia przede wszystkim w obowiązującym stanie prawnym wynikającym z u.o.z.p. i odnośnym orzecznictwie sądowym, w tym także w orzeczeniach wydanych w jej sprawie.

7.4. Ocena, czy kwestionowana regulacja spełnia pozostałe, materialne elementy testu proporcjonalności, musiała zostać poprzedzona ustaleniem celu, w jakim została ustanowiona.

Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego została poprzedzona preambułą o treści: „Uznając, że zdrowie psychiczne jest fundamentalnym dobrem osobistym człowieka, a ochrona praw osób z zaburzeniami psychicznymi należy do obowiązków państwa, stanowi się, co następuje”. Rzadko stosowane przez ustawodawcę poprzedzenie ustawy preambułą świadczy o tym, jak poważne znaczenie przypisuje się poszanowaniu dóbr osobistych jednostki przy stosowaniu ustawy, która, wprowadzając ograniczenia chronionej konstytucyjnie wolności osobistej człowieka, jednocześnie określa ich prawne granice. Celem u.o.z.p. i intencją ustawodawcy jest zagwarantowanie osobom z zaburzeniami psychicznymi ochrony ich

praw oraz poszanowania wolności i godności osobistej, a środki przewidziane w ustawie mogą być stosowane tylko dla ich dobra. W doktrynie podkreśla się, że jednym z celów regulacji u.o.z.p. jest ochrona życia i zdrowia z jednej strony i wolności wyboru z drugiej oraz rozstrzygnięcie kolizji tych wartości w konkretnych sytuacjach. W szczególności: „Na podstawie treści preambuły, jak i regulacji [ustawy o ochronie zdrowia psychicznego], można wywnioskować, że przede wszystkim chroni się zdrowie jako wartość nadrzędną, a następnie prawa osób z zaburzeniami psychicznymi. (...) Ochrona zdrowia psychicznego jest przedmiotem ogólnym i pierwotnym dla regulacji ustawy, a ochrona praw osób z zaburzeniami psychicznymi jest jego logicznym dopełnieniem i pozostaje wobec niego wtórna” (L.J. Żukowski, *Ochrona zdrowia psychicznego w prawie administracyjnym*, Warszawa 2021, s. 56).

Skoro celem u.o.z.p. jest ochrona zdrowia psychicznego człowieka, Trybunał stwierdził, że kwestionowana regulacja spełnia kryterium przydatności, tzn. jest w stanie doprowadzić do zamierzonych przez nią skutków. Umieszczenie osoby, która wskutek choroby psychicznej lub upośledzenia umysłowego nie jest w stanie zaspokoić swoich podstawowych potrzeb życiowych, a brak opieki ze strony innych osób zagraża jej życiu, w domu pomocy społecznej – nawet wbrew jej woli – zapewni ochronę jej zdrowia, a także życia.

W odniesieniu do przesłanki konieczności w demokratycznym państwie Trybunał stwierdził, że jedną z wartości wymienionych w art. 31 ust. 3 Konstytucji, której ochrona uzasadnia wprowadzenie ograniczeń konstytucyjnych praw i wolności, jest zdrowie publiczne. W doktrynie wskazuje się, że zdrowie publiczne w rozumieniu art. 31 ust. 3 Konstytucji jest pojęciem na tyle pojemnym zakresowo, że obejmuje zarówno kwestie związane z systemem opieki zdrowotnej (finansowanym ze środków publicznych) w rozumieniu art. 68 Konstytucji, jak też kwestie ochrony zdrowia niemające żadnego związku ze wspomnianym systemem opieki zdrowotnej (zob. L. Bosek, M. Szydło, komentarz do art. 31, *op. cit.*). Art. 31 ust. 3 Konstytucji mówi przy tym o „zdrowiu publicznym”, a więc o zdrowiu większej liczby osób, przy czym zagrożenia dla zdrowia większej liczby osób jednocześnie mogą pochodzić zarówno od zewnątrz organizmu ludzkiego, jak też od wewnątrz, a więc od samego człowieka, który może niszczyć swoje zdrowie, np. przez nadużywanie alkoholu lub używanie narkotyków (zob. wyrok TK o sygn. SK 9/18, w którym Trybunał uznał, że przymusowe leczenie skazanego uzależnionego od alkoholu służy ochronie zdrowia publicznego).

W kontekście powyższego należy zauważyć, że przyjęte w zakwestionowanej regulacji rozwiązanie służy ochronie zdrowia publicznego, które, jako przesłanka ograniczeń wolności i praw, obejmuje też ochronę interesów indywidualnych. Odmowa umieszczenia w domu pomocy społecznej przez osobę, która wskutek choroby psychicznej lub upośledzenia umysłowego nie jest w stanie zaspokoić swoich podstawowych potrzeb życiowych, a brak opieki ze strony innych osób zagraża jej życiu, pociąga za sobą zwiększone nakłady publiczne na pomoc medyczną, np. hospitalizację, która musi być tej osobie udzielana, czego można by było uniknąć, gdyby była ona umieszczona w domu pomocy społecznej. Ponadto brak zgody na umieszczenie w domu pomocy społecznej stwarza zagrożenie dla zdrowia i życia tej osoby. Jest to więc przykład zagrożenia wewnętrznego, pochodzącego od człowieka, który może niszczyć swoje zdrowie, z czym można walczyć z powołaniem się na ochronę zdrowia publicznego w rozumieniu art. 31 ust. 3 Konstytucji.

W tym świetle Trybunał stwierdził, że kwestionowana regulacja jest niezbędna (konieczna) do ochrony interesu publicznego, któremu służy.

Kwestionowany przepis nie narusza również zasady proporcjonalności *sensu stricto*. Należy bowiem zauważyć, że w u.o.z.p. znajduje się wiele regulacji dających pierwszeństwo ochronie zdrowia danej osoby w sytuacji, gdy pozostaje ono w kolizji z wolnością tej osoby (por. np. art. 23, art. 24 i art. 29 u.o.z.p., na podstawie których dochodzi do przyjęcia do szpitala psychiatrycznego wbrew woli osoby przyjmowanej). W świetle art. 39 ust. 1 u.o.z.p. dochodzi do kolizji nie tylko takich wartości jak zdrowie osoby umieszczanej w domu pomocy

społecznej z wolnością tej osoby (brakiem jej zgody na takie umieszczenie), lecz także dochodzi do kolizji pomiędzy zagrożeniem życia osoby (a więc wartości dalej idącej), która miałaby zostać przyjęta do domu pomocy społecznej a jej wolnością. Wolność i swoboda jednostki musi w takiej sytuacji ustąpić pierwszeństwa innym dobrom chronionym – życiu i zdrowiu człowieka. W przypadku osób umieszczanych w domach pomocy społecznej bez ich zgody w świetle przesłanki z art. 39 ust. 1 u.o.z.p. (brak opieki zagrażający życiu) wartością, która miałaby stać za taką decyzją, jest ochrona życia konkretnej osoby, do której zapewnienia każdemu człowiekowi, zgodnie z art. 38 Konstytucji, jest zobowiązane państwo polskie.

Ograniczenie prawa do decydowania o swoim życiu osobom, które ze względu na brak opieki są w stanie zagrożenia życia i świadomie odmawiają przyjęcia do domu pomocy społecznej, nie jest nadmiernie dolegliwe. Nadrzędnym celem i obowiązkiem państwa jest ochrona życia i zdrowia jednostek, co czasem musi nastąpić nawet wbrew ich woli. „W stosunku do pewnej grupy osób z zaburzeniami psychicznymi to prawo [do umieszczenia w domu pomocy społecznej, wynikające z u.p.s. i u.o.z.p.] zamienia się w przymus. W tych wypadkach jest to uzasadnione ochroną wyższych wartości niż konstytucyjne wolności do decydowania o swoim życiu i wolności osobistej. Należy do nich życie, zdrowie i, w pewnych wypadkach, godność ludzka” (L.J. Żukowski, *op. cit.*, s. 308). Oceniając zachowanie przez kwestionowaną regulację wymogu proporcjonalności *sensu stricto*, Trybunał uwzględnił również to, że u.o.z.p. gwarantuje osobie przyjętej do domu pomocy społecznej, a także jej przedstawicielowi ustawowemu, małżonkowi, krewnym w linii prostej, rodzeństwu oraz osobie sprawującej nad nią faktyczną opiekę możliwość występowania do sądu opiekuńczego z wnioskiem o zmianę orzeczenia o jej przyjęciu do domu pomocy społecznej. Z wnioskiem takim może również wystąpić kierownik domu pomocy społecznej, jeżeli uzna, że zmieniły się okoliczności uzasadniające orzeczenie o przyjęciu osoby do domu pomocy społecznej (zob. art. 41 ust. 1 i 2 u.o.z.p.). Istnieje zatem możliwość późniejszej weryfikacji postanowienia sądu opiekuńczego o umieszczeniu osoby w domu pomocy społecznej bez jej zgody, nieograniczona czasowo ani ilościowo, jeżeli ustaną lub ulegną zmianie przyczyny, dla których sąd orzekł o przymusowym umieszczeniu.

8. Konkluzja.

Podsumowując, w ocenie Trybunału regulację art. 39 ust. 1 u.o.z.p. należy traktować jako wyraz aksjologicznych preferencji ustrojodawcy i ustawodawcy wyrażonych i w Konstytucji, i w u.o.z.p. W konflikcie wartości: życia i zdrowia (brak opieki zagraża życiu) z wolnością (brak zgody na umieszczenie w domu pomocy społecznej) ustawodawca, w zgodzie z Konstytucją, dał pierwszeństwo wartościom, jakimi są życie i zdrowie osoby chorej psychicznie lub upośledzonej umysłowo, która ze względu na te okoliczności nie jest w stanie zaspokoić swoich podstawowych potrzeb życiowych i jest pozbawiona opieki, co stwarza zagrożenie dla jej życia. W imię tych wartości dopuszczalne jest ograniczenie wolności osobistej takiej osoby, a przesłanki i tryb tego ograniczenia ustanowione w u.o.z.p. spełniają wymogi konstytucyjnej zasady proporcjonalności.

Z tych względów Trybunał orzekł, że art. 39 ust. 1 w związku z art. 38 ust. 1 u.o.z.p. w zakresie, w jakim umożliwia orzeczenie przez sąd opiekuńczy o przyjęciu do domu pomocy społecznej osoby bez jej zgody, jest zgodny z art. 30 i art. 41 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji.